

## University of Groningen

### Herodas' tweede mime verklaard en toegelicht

Bode, Karel Josephus Johannes de

**IMPORTANT NOTE:** You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

*Document Version*

Publisher's PDF, also known as Version of record

*Publication date:*

1922

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

*Citation for published version (APA):*

Bode, K. J. J. D. (1922). *Herodas' tweede mime verklaard en toegelicht*. Noordhoff Uitgevers.

**Copyright**

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

**Take-down policy**

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

# I.

## De leno<sup>1)</sup>

### in de Grieksche maatschappij en litteratuur.

Wat ook de oorzaak zij geweest van de tamelijk vergaande losheid der Grieksche zeden, of men die zoeken wil in de neiging van den Griekschen geest tot zinnelijk genot, of in den aard van het Attisch huwelijk<sup>2)</sup>, dat voornamelijk de instandhouding van het geslacht<sup>3)</sup> en dus den onafgebroken dienst der goden<sup>4)</sup> beoogde, zonder dat men zich al te zeer om de neigingen der betrokken personen bekommerde<sup>5)</sup>, het feit zelf wordt door talloze getuigenissen wel buiten twijfel gesteld. Ook al zou men geneigd zijn, het beeld, dat de litteratuur en vooral de navolging der Romeinsche blijspeldichters ons geeft, als eene onjuiste afspiegeling der werkelijkheid te beschouwen — zooals men bijv. de tegenwoordige Fransche samenleving ten onrechte naar de tooneellitteratuur beoordeelen zou — de onomwondenheid, waarmee in allerlei geschriften de meest ongewettigde verhoudingen tusschen de beide

<sup>1)</sup> Doel dezer uiteenzetting is niet, alle gegevens over den leno bijeen te zamelen, om zoo de ontwikkeling dezer figuur in de litteratuur te schetsen, doch alleen een algemeen beeld te verkrijgen tot beter begrip van den hoofdpersoon in Herodas' tweede mime. Meer in eerstgenoemden zin is de leno behandeld door Otto Stotz, *De lenonis in comoedia figura*, Giessen Diss. 1912, Darmstadt 1920.

<sup>2)</sup> Verg. Dr. J. J. B. Mulder, *Quaestiones nonnullae ad Atheniensium matrimonia vitamque coniugalem pertinentes* 1920.

<sup>3)</sup> (Demosth.) LIX 122: τὰς μὲν γὰρ ἑταίρας ἡδονῆς ἕνεκ' ἔχομεν, τὰς δὲ παλλακὰς τῆς καθ' ἡμέραν θεραπειᾶς τοῦ σώματος, τὰς δὲ γυναῖκας τοῦ παιδοποιεῖσθαι γνησίως κτλ.

<sup>4)</sup> Antipatros περὶ γάμου Stob. Floril. Δ' XXII 25 (Hense-Wachsmuth): εἰ γὰρ ἐκλείποι τὸ γένος, τίς τοῖς θεοῖς θύσει;

<sup>5)</sup> Of de ouders zorgden voor het huwelijk, cf. Naumachius Stob. Δ' XXIII 7: ἔστω σοι πόσις οὗτος, δν ἂν κρίνωσι τοκῆς, en Sophocl. fr. 583, Pearson: ὅταν δ' ἔς ἡβην ἐξικώμεθ' ἔμφορες, | ὠθούμεθ' ἔξω καὶ διεμπολώμεθα; of andere tusschenpersonen, cf. Poll. III 31: καὶ προμνήστριαί μὲν αἰ συνάγουσαι τὸν γάμον.



geslachten als iets gewoons behandeld worden, spreekt duidelijk genoeg.

Leerzaam is in dit opzicht de geest, die uit de stukken van Menander spreekt, en toch bewaart onder de blijspeldichters Menander nog het meest het decorum<sup>1)</sup>.

Wanneer bij Plautus (Curc. 33 Lindsay) een slaaf zijn jongen meester op de volgende wijze toespreekt:

nemo hinc prohibet nec uotat

quin quod palam est uenale, si argentum est, emas.

en vs. 37: dum ted apstineas nupta, uidua, uirgine, iuuentute et pueris liberis, ama quidlibet,

dan staat die slaaf ten opzichte van zijne omgeving niet op een lagen, maar op een tamelijk hoogen trap van moraliteit.

Dat er te Athene niet weinige vrouwen waren, die, onder welken naam<sup>2)</sup> dan ook, van hare bekoorlijkheden leefden, blijkt o. a. wel uit Socrates' woorden bij Xenophon Mem. II 2, 4: καὶ μὴν οὐ τῶν γε ἀφροδισίων ἕνεκα παιδοποιεῖσθαι τοὺς ἀνθρώπους ὑπολαμβάνεις, ἐπεὶ τούτου γε τῶν ἀπολυσόντων μεσται μὲν αἱ ὁδοί, μεστὰ δὲ τὰ οἰκήματα<sup>3)</sup>.

Hetzij in grooter of kleiner aantal vereenigd, hetzij op zich zelve staand, oefenden deze vrouwen haar bedrijf uit<sup>4)</sup>.

Reeds van Solon meldt de niet zeer betrouwbare overlevering, dat hij het eerst lupanaria instelde (Nicander Coloph. en Philemon bij Athen. XIII 569d). Wat hiervan echter ook te gelooven zij, (en het is zeker weinig aannemelijk) dat hiermee geen staatsinstellingen bedoeld werden, maar inrichtingen, nauw met den dienst van Aphrodite verbonden, blijkt uit de toevoeging van Nicander l. c.: αὐτὸν (nl. Solon) καὶ πανδήμου Ἀφροδίτης ἱερὸν πρῶτον ἰδρύσασθαι ἀφ' ὧν ἡργύρισαντο αἱ προστάσαι τῶν οἰκημάτων.

<sup>1)</sup> Verg. Menander v. L.<sup>3</sup>; Praefatio pag. XXI en XXII.

<sup>2)</sup> Er wordt onderscheid gemaakt tusschen πόρνοι en ἐταῖραι, verg. Plut. Sol. 15: τὰς μὲν πόρναις ἐταῖρας . . . (ὑποκοριστικῶς) καλοῦντες en Athen. XIII 571 d: καλοῦσι δὲ καὶ τὰς μισθαρνούσας ἐταῖρας . . . οὐκ ἔτι πρὸς τὸ ἔτυμον ἀναφέροντες ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐσηχημονέστερον.

<sup>3)</sup> Waarschijnlijk niet zonder overdrijving Athen. XIII 583 d: Αἱ γὰρ καὶ αἱ ἡμῶν Ἀθηναίαι τοσοῦτον πλῆθος ἤνεγκαν ἐταίρων, περὶ ὧν ἐπεξελεύσομαι ὅσον γε δύναμαι, ὅσον ὄχλον εὐανδροῦσα πόλις οὐκ ἔσχεν.

<sup>4)</sup> Verg. Bloch, Die Prostitution I pag. 277 seqq. .

Ook met betrekking tot andere steden vinden we van dergelijke inrichtingen gewag gemaakt<sup>1)</sup>.

De hier bedoelde προστάσαι τῶν οἰκημάτων waren dus geen lenae, maar waarschijnlijk priesteressen van Venus.

Lenae waren eer die rijk of oud geworden hetaeren, die jonge meisjes in de geheimen der kunst inwijdden, verg. Alexis. Athen. XIII 568 a: ἐπειδὴν δ' εὐπορήσωσιν ποτε, | ἀνέλαβον καινὰς ἐταῖρας, πρωτοπείρους τῆς τέχνης | εὐθὺς ἀναπλάττουσι ταύτας κτλ.

Uitvoeriger mededeelingen over eene lena vinden we (Demosth.) LIX 18: Ἐπὶ γὰρ ταύτας παιδίσκας ἐκ μικρῶν παιδίων ἐκτήσατο Νικαρέτη, Χαρισίου μὲν οὔσα τοῦ Ἡλείου ἀπελευθέρᾳ, Ἰππίου δὲ τοῦ μαγείρου τοῦ ἐκείνου γυνή, δεινὴ δὲ φύσιν μικρῶν παιδίων συνιδεῖν εὐπρεπῇ, καὶ ταῦτα ἐπισταμένη θρέψαι καὶ παιδεῦσαι ἐμπείρως, τέχνην ταύτην κατεσκευασμένη καὶ ἀπὸ τούτων τὸν βίον συνειλεγμένη.<sup>2)</sup>

En even verder: τὰ σώματα ἀπέδοτο ἀπασῶν. Dezelfde redevoering leert ons, hoe Neaera, een der bovengenoemde zeven meisjes, door Timanorides en Eucrates gekocht, een tijd lang met hen te Corinthe samenleefde. Toen deze waardige heeren echter trouwplannen kregen, achtten ze het beter, haar met een som gelds weg te zenden, onder beding, dat ze niet te Corinthe zou blijven wonen, daar zij in deze omstandigheden haar niet gaarne in die stad zagen ἐργαζομένην οὐδ' ὑπὸ πορνοβοσκῶ οὔσαν (§§ 29 en 30). Later huwde Neaera met een zeker sycophant, Stephanus, maar τὴν μὲν αὐτὴν ἐργασίαν οὐδὲν ἥττον ἢ πρότερον ἡργάζετο en de waardige echtgenoot συνεσυκοφάντει . . . εἴ τινα ξένον ἀγνώτα πλούσιον λάβοι ἐραστὴν αὐτῆς, ὥς μοιχὸν ἐπ' αὐτῇ ἔνδον ἀποκλείων καὶ ἀργύριον πραττόμενος πολὺ, εἰκότως (§ 41). Op dezelfde wijze bedient hij zich van Neaera's dochter als lokmiddel om geld af te

<sup>1)</sup> Over Corinthe Strabo VIII 6, 20: τὸ δὲ τῆς Ἀφροδίτης ἱερὸν οὕτω πλούσιον ὑπῆρξεν, ὥστε πλείους ἢ χιλίας ἱεροδούλους ἐκέντητο ἐταῖρας.

Over Abydos Pamphilus Athen. XIII 572 e: πόρνης δὲ Ἀφροδίτης ἱερὸν ἔστι παρὰ Ἀβυδηνοῖς.

Over den samenhang van hetaeren en Venusdienst Alexis Samios Athen. XIII 572 f: Τὴν ἐν Σάμῳ Ἀφροδίτην . . . ἐταῖραι ἰδρύσαντο . . . ἐργασάμεναι ἱκανῶς ἀπὸ τῆς ὥρας.

<sup>2)</sup> Zoo lezen we ook in de VIe redevoering van Isaeus (§ 19) van een zekere vrijgelatene, die jonge slavinnen opvoedde, van wie ééne, Ἀλκή genaamd, πολλὰ μὲν ἔτη καθῆστο ἐν οἰκῇματι.



persen (§ 65). Dat, wat Stephanus hier deed, als het werk van den leno beschouwd werd, zien we uit de volgende woorden § 68: γνούς Στέφανος οὕτως ὅτι ἐξελεγχθήσεται πορνοβοσκῶν κτλ.

In de fragmenten van Menander, voor zoover uit de geringe overblijfselen ten minste iets met zekerheid is op te maken, vinden we in hoofdzaak hetzelfde beeld van den leno terug, hoewel de verhoudingen hier eenigszins anders zijn. Moschio betaalt een leno 12 drachmen per dag voor een citherspeelster<sup>1)</sup>, Bias, ὁ νεόπλουτος, aan een anderen leno voor een zijner slavinnen 3 mina's per dag<sup>2)</sup>.

Bij Plautus en Terentius laat de leno of thuis zijne pensionnaires hare aanbidders ontvangen<sup>3)</sup>, of wel hij verhuurt ze voor een bepaalden tijd<sup>4)</sup>, of wel hij verkoopt ze<sup>5)</sup>.

Het meerendeel dezer vrouwen blijkt als slavinnen geboren te zijn, sommige echter zijn vrijgeborenen, als kinderen door roovers weggevoerd en aan den leno verkocht<sup>6)</sup>, of op andere onrechtmatige wijze door hem verkregen<sup>7)</sup> <sup>8)</sup>.

De leno koopt niet alleen voor zijn eigen inrichting, maar ook in het groot, om weer met winst van de hand te doen. Zoo klaagt Sannio (Ad. 229):

emptae mulieres

Complures et item hinc alia quae porto Cyprum.

Nisi eo ad mercatum uenio, damnum maxumumst.

In hoever de Atheensche wetgeving in de buitenechtelijke sexueele verhoudingen ingreep, laat zich niet geheel met zekerheid bepalen. Dat de prostituées onder de hoede der aedielen (ἀγο-

<sup>1)</sup> Menander Discept. 10 v. L.<sup>3</sup>

<sup>2)</sup> Adul. 114.

<sup>3)</sup> Plautus Poenul. 490 seqq., 660 seqq., Asin. 127 seqq.

<sup>4)</sup> Plaut. Asin.

<sup>5)</sup> Terent. Phormio, Ad.; Plaut. Rud., Pseud., Curc., Persa.

<sup>6)</sup> Poen. 896.

<sup>7)</sup> Rudens 388 seqq.

<sup>8)</sup> Het treurigst waren blijkbaar de bewoonsters der eigenlijke lupanaria er aan toe, verg. Pseud. 214 seqq., waar de leno Ballio Xytilis aldus bedreigt:

te ipsam culleo ego cras faciam ut deportere in pergulam; | ibi tibi adeo lectus dabitur ubi tu hau somnum capias, sed ubi

usque ad languorem — tenes

quo se haec tendant quae loquor.

ρανόμοι) stonden, blijkt uit Suidas s. v. διάγραμμα: διέγραφον γὰρ (οἱ ἀγορανόμοι) ὅσον ἔδει λαμβάνειν τὴν ἐταίραν ἐκάστην. (Het woord λαμβάνειν maakt hier een zonderlingen indruk en schijnt corrupt<sup>1)</sup>.)

Dat ze eene afzonderlijke belasting<sup>2)</sup> betaalden, zien we uit Poll. IX 29 en Aesch. I 119.<sup>3)</sup>

Voorts was het te Athene den mannen, die zich voor geld tot ontucht leenden, verboden in de volksvergadering te spreken of eenige staatsrechtelijke handeling te verrichten<sup>4)</sup>. Ze waren ἄτιμοι<sup>5)</sup>.

Eindelijk bedreigde de Attische wet straf tegen hen, die zich tegenover eene vrije vrouw of een vrijen knaap aan koppelarij schuldig maakten (προαγαγεῖν<sup>6)</sup>). Een uitdrukkelijke uitzondering werd echter gemaakt voor de meretrices: πλὴν ὅσαι πεφασμένως παλοῦνται, λέγων δὴ τὰς ἐταίρας (Plut. Sol. 23). Geen enkele wet heb ik verder gevonden, die op de ars lenonia betrekking heeft. Dat er geen werkelijke strafbepalingen tegen den leno bestonden, volgt echter al wel hieruit, dat hij zijn bedrijf tamelijk openlijk uitoefende. Eene andere vraag is echter, of hij onder de ἄτιμοι moet worden gerekend. Onder de verschillende groepen van ἄτιμοι bij Andoc. περὶ μυστηρίων 73 seqq. wordt hij niet genoemd. Zoover ik weet, ook elders niet. Nu zegt dit argumentum e silentio niet zoo heel veel. Zeker echter zou hij, die de redevoering tegen Neaera hield, bij het beschuldigen van Stephanus van lenocinium de wet over lenocinium niet stilzwijgend hebben voorbijgegaan, indien er zulk eene wet had bestaan.

Er zijn echter duidelijker aanwijzingen. Gelijk bekend is, mochten naar Attisch recht de ἄτιμοι niet voor het gerecht optreden. Nu treedt niet alleen bij Herodas Battarus als beschuldiger op van Thales (dit ziet dan op Cos), maar ook Sannio staat op het punt Aeschinus voor het gerecht te dagen en wordt daarin

<sup>1)</sup> Meier und Schömann, der Attische Process 103 A. 188.

<sup>2)</sup> Boeckh, Staatshaushaltung der Ath'. 357.

<sup>3)</sup> Over andere wetten, die de meretrices betreffen, verg. Blümmner, Griech. Priv. Alterth. 255, 3 en 4.

<sup>4)</sup> Aesch. I 21.

<sup>5)</sup> Lelyveldt, De infamia iure Attico. 251 seqq.

<sup>6)</sup> Aesch. I 14 en 184; Plut. Sol. 23.

Over het strafbare van het feit komen beiden overeen, niet echter over de strafmaat.



alleen verhinderd door de omstandigheid, dat hij gewichtiger dingen te doen heeft, die geen uitstel lijden<sup>1)</sup>, en Sannio's ambtsbroeder Ballio verricht de manumissio van eene slavin ten overstaan van den praetor<sup>2)</sup>.

Op deze gronden acht ik het onwaarschijnlijk, dat het bedrijf van den leno met staatsrechtelijke infamia gestraft werd. Dat zijne infamia in de samenleving daarom echter niet geringer was, zien we overal in de litteratuur, waar hij optreedt. Zonder vrees voor tegenspraak kon Aeschines verklaren, dat de Atheners den leno haatten (I 188), en volgens denzelfden redenaar was Demosthenes gewoon te zeggen, dat hij niet bang was, wanneer hij op zich zelf zag, τὴν δὲ τοῦ Κτησιφῶντος πονηρίαν καὶ πορνοβοσκίαν ἰσχυρῶς δεδιέναι (III 214).

Verwonderlijk is de onuitputtelijke vindingrijkheid, waarmee men den leno met scheldwoorden overstelpt: ἐστὶν ἀρπαγίστατος] πάντων.<sup>3)</sup> Hij is nauwelijks een mensch<sup>4)</sup>. Non lutumst lutulentius<sup>5)</sup>. Geen, wiens omgang zoo licht compromitteert:

nec uobiscum quisquam in foro frugi consistere audet; | qui constitit, culpant eum, conspicitur, uituperatur, | eum rem fidemque perdere, tam etsi nil fecit, aiunt<sup>6)</sup>. De slaven zelfs verachten hem<sup>7)</sup>.

En hier zijn we genaderd tot de vraag, welk gebruik de litteratuur van deze figuur heeft gemaakt.

Wie het type van den leno het eerst in de litteratuur heeft ingevoerd, weten we niet. Waarschijnlijk is Crusius' vermoeden<sup>8)</sup> juist, dat het, in Magna Graecia ontstaan, door Epichar-

<sup>1)</sup> Terent. Ad. 163 en 232 seqq.

<sup>2)</sup> Plaut. Pers. 474 en Dorio in Terent. Phormio.

<sup>3)</sup> Men. Adul. 86.

<sup>4)</sup> Plaut. Poen. 89: homini, si leno est homo.

<sup>5)</sup> Poen. 158.

<sup>6)</sup> Plaut. Cure. 503 seqq.

<sup>7)</sup> Poen. 825. Een slaaf van Lycus over zijn heer: neque peiurior neque peior alter usquam est gentium.

<sup>8)</sup> Verg. Kaib. Epich. fr. 218: γυναϊκάνδρεςσι ποθεινοί; fr. 235: γέρρα Νάξια. App. prov. I. 72: γέρρα Σικελοὶ λέγουσι τὰ ἀνδρεία καὶ γυναϊκεῖα αἰδοῖα. Voorts Paroem. Zenob. I 31: Ἀρπαγὰ τοῦ Κινάρου . . . Τίμαιος δὲ ἔφη, ὅτι Κίνναρος ἐγένετο πορνοβοσκός Σελινούσιος. (Zie Kaib. Epich. pag. 92 ἀρπαγαί). Crusius, Untersuchungen zu den Mimiamen des Herondas pag. 50, 180 en Zur handschriftlichen Überlieferung der Paroemiographen pag. 284 en 285.

mus zich verder heeft verspreid. Dat hij een van de gewone figuren der mimen is geweest, ligt op zich zelf reeds voor de hand en vinden we op verschillende plaatsen bij Athenaeus<sup>1)</sup> bevestigd. Wat echter de vroegere litteratuur ook over deze figuur bevat moge hebben, het is voor ons grootendeels verloren gegaan en we kunnen slechts gissen, dat vele trekken van het latere beeld reeds in het oudere gevonden werden; doch de ontwikkeling blijft ons verborgen.

Zoodra we tot de Midden — en Nieuwe Attische Comoedie genaderd zijn (in de Oude Com. wordt van den leno gesproken Aristoph. Pax 848 en Myrtilus fr. 4), is vermoedelijk — de karige fragmenten sluiten zekerheid uit — het beeld reeds in hoofdzaak afgerond tot zijn blijvenden vorm. Dat onder de heerschende typen van den adulescens, den servus, den senex, den miles ook de leno zijne plaats, en geen geringe, heeft ingenomen, blijkt genoegzaam uit de omstandigheid, dat zeker van niet minder dan drie blijspeldichters stukken den titel πορνοβοσκός droegen<sup>2)</sup>.

Onder de πρόσωπα κωμικά vindt men bij Pollux ook den leno vermeld. Hij wordt aldus geteekend: een oude man met lange baard, den mond even geopend, de wenkbrauwen samengetrokken, het hoofd geheel of aan de voorzijde kaal, met een uitdrukking van πολυπραγμοσύνη<sup>3)</sup>. Hij is gekleed in geverfde tunica en bonten mantel en heeft een rechten stok in de hand.<sup>4)</sup>

Hoezeer nu ook het verlies van de producten der latere Atti-

<sup>1)</sup> Athen. XIV 621: ὁ δὲ μαγῶδς καλούμενος . . . πάντα ποιεῖ τὰ ἔξω κόσμου ὑποκρινόμενος . . . γυναϊκας [καὶ] μοιχοὺς καὶ μαστροποὺς κτλ.

Athen. XV 699: ἔγραφε δ' ὠνήρ (scil. Βοιωτός) . . . πισύγγους ἢ φῶρας ἀναιδέας ἢ τινα χλοῦνην.

<sup>2)</sup> Eubulus, Poseidippus, Anaxilas.

<sup>3)</sup> Pollux IV 145: ὁ δὲ Λυκομήδειος οὐλόκομος μακρογένειος, ἀνατείνει τὴν ἐτέραν ὀφρὺν πολυπραγμοσύνην παρενδείκνυται. ὁ δὲ πορνοβοσκός τᾶλλα μὲν ἔοικε τῷ Λυκομῆδει, τὰ δὲ χεῖλη ὑποσέσθηρε καὶ συνάγει τὰς ὀφρῦς, καὶ ἀναφαλαντίας ἐστὶν ἢ φαλακρός. Τᾶλλα moet dus zien op μακρογένειος en πολυπραγμοσύνην παρενδείκνυται, waarom ik hierboven beide kenmerken aan den πορνοβοσκός heb toegevoegd, verg. Carl Robert, Die Masken der neueren Attischen Komödie (Halle, Winckelmanns progr. 25) 1911 pag. 15 seqq.; afbeeldingen figg. 30—33, die treffend passen bij de beschrijving von Pollux. Iets minder komt daarmee overeen het beeld van Sannio in de Terentiusillustratie van den codex Parisinus fol. 83 bij vs. 290 seqq., fig. 111 bij Robert; hier ontbreekt o. a. de baard. Verg. ook van Wageningen Album Terentianum pag. LV en LXXVI.

<sup>4)</sup> Pollux IV 120.



sche Comoedie te betreuren valt, voor een deel althans worden wij schadeloosgesteld door de Romeinsche navolging. Waar deze zich nu tamelijk dicht bij het origineel aansluit, kunnen we met vrij groote zekerheid aannemen, dat ook de teekening van den leno, welke wij hier vinden, niet te zeer van die der voorbeelden afwijkt.<sup>1)</sup>

Wat is dan het beeld, dat ons hier tegentreedt? De gewone omgeving van den leno kunnen we niet beter schilderen dan met de woorden van Plautus zelf, die een slaaf aldus het verblijf van zijn heer, die een tamelijk groot établissement blijkt te hebben, laat beschrijven<sup>2)</sup>:

quid illuc est genus,  
quae illic hominum corruptelae fiunt! di uostram fidem!  
quoduis genus ibi hominum uideas quasi Accheruntem ueneris,  
equitem, peditem, libertinum, furem an fugituum uelis,  
uerberatum, uinctum, addictum; qui habet quod det, utut homo est,  
omnia genera recipiuntur; itaque in totis aedibus  
tenebrae, latebrae, bibitur, estur quasi in popina, hau secus.  
ibi tu uideas litteratas fictilis epistulas,  
pice signatas, nomina insunt cubitum longis litteris:  
ita uinariorum habemus nostrae dilectum domi.

Ziedaar het rijk van den leno! In dat rijk heerscht hij, een angstig tiran, vlelend en gevleid, bedriegend en bedrogen, slagen uitdeeland en meer nog ontvangend.

Wat ons terstond in dit beeld treft, is het overheerschen der zwarte kleuren. Tevergeefs zoeken wij een enkelen schoonen trek,

<sup>1)</sup> Bij Plautus schijnt de teekening van den leno iets krachtiger en bij Terentius iets zwakker te zijn dan in het oorspronkelijk. Bij Terentius komt de leno trouwens slechts in enkele stukken voor, verg. Stotz l. c. pag. 49. Van de groote overeenstemming tusschen navolging en origineel vinden we overigens een treffend bewijs in de schildering van den leno in Rudens 317:

*recaluo ad Silanum senem, statutum, uentriosum,  
tortis superciliis, contracta fronte etc.,*

waarin de cursief gedrukte woorden geheel overeenkomen met de uitdrukkingen συνάγει τὰς ὀφρῦς en ἀναφαλαντίας in de beschrijving bij Pollux. Waar nu in Plautus' tijd de opvoering zonder maskers plaats had, moeten deze woorden wel letterlijk naar den Griekschen dichter (Diphilus) vertaald zijn. Verg. Robert l. c. pag. 54.

<sup>2)</sup> Poen. 829—838.

eene enkele edele neiging. Met een gevoel van verlichting meenen we in Cappadox iets menschelijks te ontdekken. Hij heeft de vrijgeborene Planesium wel van een zeeroover gekocht, maar haar toch, naar hij verklaart, goed en kuisch opgevoed<sup>1)</sup>. En werkelijk komt verder Planesium zelve, als Cappadox in nood is, voor hem pleiten en wat hij verteld heeft, bevestigen<sup>2)</sup>. In dezen verdorvene is dus niet alles verdorven. Maar daar komt de teruggevonden broeder van Planesium zijne zuster en ons uit den droom helpen:

Aesculapio huic habeto, quom pudica es, gratiam;  
nam si is ualuisset, iam pridem quoquo posset mitteret.<sup>3)</sup>

Waarlijk! lutum non est lutulentius. Van alle kanten stroomt het laagste hier trouwens samen; van de goeden ziet de leno de gebreken, de slechten op hun slechtst. Als een enkele maal iets, wat op echte liefde lijkt, in zijne omgeving opbloeit, dan is die liefde onmiddellijk een voorwerp van aller spot, van veler exploitatie vooral. Ballio erkent de waarheid en spreekt ze uit:

boni me uiri pauperant, improbi augent;  
populo strenui, mi improbi usui sunt<sup>4)</sup>.

Wie dag en nacht in zulk eene omgeving verkeert, wie voortdurend zijn dagelijksch brood aan de lagere natuur der menschen danken moet, moet wel langzamerhand alle gevoel van recht en onrecht, van goed en kwaad verliezen en zelfs aan geen mogelijkheid van verandering en verheffing meer denken. Vandaar, dat de leno geen schaamte meer kent. Waarom zou hij zich schamen? Allen om zich heen ziet hij in eenzelfde wedloop naar twee dingen: winst en genot. Voor hem bestaat de menschheid uit twee helften, waarvan de eene het genot zoo duur mogelijk tracht te verkoopen, de andere het genot tegen den laagsten prijs poogt te verwerven. Zoo wordt dit dan ook zijn hoogste doel, dat hij zich zijn deel van den buit verzekert. Langs welken weg, dat is van minder belang.

Dorio schaamt zich niet over het verbreken van zijn woord, „dum ob rem“<sup>5)</sup>.

<sup>1)</sup> Curc. 517.

<sup>2)</sup> Curc. 697 seqq.

<sup>3)</sup> Curc. 699 seqq.

<sup>4)</sup> Pseud. 1128 seqq.

<sup>5)</sup> Phormio 526.



Labrax doet getroost een meineed, want „*ius iurandum rei seruandae non perdendae conditum est*<sup>1)</sup>).

Ballio stelt boven den dienst der goden een goede kans op winst:

nam si sacrificem summo Ioui

atque in manibus exta teneam ut poriciam, interea loci  
si lucri quid detur, potius rem diuinam deseram<sup>2)</sup>).

En, als Labrax gevaar loopt, zijne slavinnen te verliezen, aarzelt hij zelfs niet geweld te plegen in het heiligdom van Venus.<sup>3)</sup>

Ook tegenover de goden verloochent de leno zijn aard niet en hebzucht is een deel van zijn godsdienst. Al meent hij soms, dat geen god ooit zoo ver in zijne goedgunstigheid ging, dat hij het geslacht der leno's genadig was<sup>4)</sup>, toch acht hij het geene verlorene moeite, hun nu en dan voor meerdere zekerheid zijne hulde te bewijzen.

Cappadox heeft goede zaken gedaan:

nunc rei diuinae operam dabo. certumst bene me curare<sup>5)</sup>. Maar zelfs de goden kunnen niet van hem eischen, dat hij geven zou voor niets. Als Venus na een offer van lammeren nog niet goedgunstig blijkt, voelt Lycus zijne vroomheid spoorloos verdwijnen en na den verderen voortgang van het offer te hebben doen staken, heeft hij zijne vreugde aan de gedachte, dat hij de weinig goedgeefsche godin zoo listig heeft beetgehad<sup>6)</sup>.

Dat hij het vroomst is in ziekte, verwondert ons niet. Zoo iemand, dan vreest hij den dood en behalve zijn geld ligt niets hem zoo na aan het hart als zijn lichaam. Zal de zieke zich niet tot hen wenden, die hem genezen kunnen? Zoo gaat dan de wanstaltige Cappadox, die „*quasi zona liene cinctus ambulat*“ en „*geminos in uentre habere uidetur filios*“ den nacht doorbrengen in den tempel van Aesculapius<sup>7)</sup>. Helaas, hij vindt den god onvermurwbaar en moet zijne hulp zoeken bij vernuftige droomuitleggers.

<sup>1)</sup> Rudens 1374.

<sup>2)</sup> Pseud. 265 seqq.

<sup>3)</sup> Rudens 570.

<sup>4)</sup> Persa 582.

<sup>5)</sup> Cure. 532.

<sup>6)</sup> Poenul. 449—462 (vs. 457: *auarae Ueneri pulchre adii manum*).

<sup>7)</sup> Curc. 216—222.

Wanneer zoo de leno is tegenover de goden, die hij toch in bijgeloovigheid vreest, hoe zal hij zijn tegenover de menschen, die hem naderen<sup>1)</sup>. Hen deelt hij onveranderlijk in in twee groepen: die met een vollen — en die met een leegen buidel en al zijn kunnen is er op gericht, de eersten in zijn huis en de laatsten er uit te krijgen.

Bij zijn huis staat hij op wacht en loert op buit. Een schijnbaar argelooze vreemdeling nadert. Gediensstige helpers hebben den leno reeds op de hoogte gebracht, dat de vreemdeling eene welvoorzienne beurs heeft. „*Praeda haec meast*“<sup>2)</sup>, zegt Lycus en zegevierend ziet hij het slachtoffer in zijn deur verdwijnen, tot straks de bedrieger bedrogen blijkt.

Maar doof blijft Dorio voor de beden van Phaedria, als deze niet op tijd met klinkende munt komt<sup>3)</sup>. En zijn vrouwelijke collega, de lena Cleareta zet Argyrippus onverbiddelijk buiten de deur, wanneer deze zijn geld met hare dochter heeft doorgebracht<sup>4)</sup>.

Hardvochtig is de leno natuurlijk in de eerste plaats tegenover zijne onderhoorigen, die, vrijwel weerloos aan zijn willekeur overgeleverd, haar eenigen troost zoeken in het bedriegen van haar tiran. Leerrijk is de toespraak, waarmee Ballio op zijn geboortedag voor een oogenblik — innerlijk met een angstig hart — afscheid neemt van zijn rijk<sup>5)</sup>. Met cynische ruwheid slingert hij zijne bedreigingen naar alle kanten en telkens keert nadrukkelijk het refrain terug: zorgt, dat de zaken goed gaan en dat wijn en koren en wol en geld rijkelijk binnenkomen. Ook tot in de geringste kleinigheden daalt zijn hebzucht af en hij siddert van angst, dat zijn gehuurde kok hem bestelen zal<sup>6)</sup>.

Maar ééne deugd schijnt de leno toch te hebben: de openhartigheid, waarmee hij voor zijn handwerk en zijn gebreken uitkomt: „*Leno sum, pernicies communis, fateor, adulescentium, Periurus, pestis*“ bekend Sannio<sup>7)</sup>. Het is echter niet de oprecht-

<sup>1)</sup> Rudens 346: *si deos decepit et homines, lenonum more fecit*.

<sup>2)</sup> Poenul. 660.

<sup>3)</sup> Phormio 485 seqq.

<sup>4)</sup> Asin. 127 seqq.

<sup>5)</sup> Pseud. 133 seqq.

<sup>6)</sup> Pseud. 790 seqq.

<sup>7)</sup> Ad. 188.



heid van hem; die uit waarheidsdrang met schaamte openbaart, wat hij liever verborgen zou hebben. Als aan Ballio na een hagelbui van scheldwoorden verweten wordt, dat hij ook zijn vader en moeder heeft afgeranseld, antwoordt hij getroost:

atque occidi quoque

potius quam cibum praeberem: num peccavi quippiam<sup>1)</sup>?

Hier is het zedelijk gevoel zoo ontwricht, dat alle bewustzijn van schuld verloren is gegaan en men nauwelijks meer van schaamteloosheid spreken kan. Het is de ἀπονενοημένος<sup>2)</sup>, de verlorene, die voor niets terugdeinst, die reeds lang aan alles vertwijfelt, die geen enkel zedelijk steunpunt meer heeft en dan ook in voorspoed alle perken te buiten gaat en in den nood geen ander redmiddel ziet dan een strop voor zijn hals<sup>3)</sup>.

Hoe is het nu te verklaren, dat dit sterculinium, deze weerzinwekkende figuur zoo herhaaldelijk ten tooneele verschijnt? In de eerste plaats werd hier zeker gespeculeerd op de neiging der menschen tot het leelijke en de caricatuur, voorts moeten we er aan denken, dat ook de overige figuren niet door hooge zedelijke reinheid uitmunten. Op dien donkeren achtergrond kwam de leno niet zoo zwart uit. Te midden van deze drinkende en minnende jongelingen, deze bedriegende slaven, deze oude heeren, die of de banden met hun lossere jeugd nog niet geheel verbroken hebben, of het over het algemeen hoogstens gebracht hebben tot een tamelijk schraal begrip van fatsoen, was de leno geen al te schokkende verschijning. En de wereld der toeschouwers van dien tijd, die haar godsdienst voor wat populaire filosofie had ingeruild, die van vaderland en vaderlandsche deugden alleen nog wist uit de rhetorische ontboezemingen over het verleden, stond waarschijnlijk van de wereld der planken niet zoo heel ver af.

In de tweede plaats moet worden erkend, dat deze figuur niet ontbloot was van een zekere komische kracht. Ik wil in dit opzicht slechts op enkele punten wijzen. Zoo heeft vooreerst de reeds genoemde schaamteloosheid van den leno haar zeer lachwekkenden kant. Het is het verrassende, het onverwachte, τὸ

<sup>1)</sup> Pseud. 367. Verg. ook Theophr. Char. VI, waar als een der trekken van den ἀπονενοημένος genoemd wordt τὴν μητέρα μὴ τρέφειν.

<sup>2)</sup> Theophr. Char. VI.

<sup>3)</sup> Poenul. 794.

παρὰ προσδοκίαν<sup>1)</sup>, dat hier komisch werkt. Als anderen op hun deugden roemen, de leno gaat bijna prat op zijn verdorvenheid. Als anderen, na ontmaskerd te zijn, zich van schaamte willen verbergen, de leno kent zulke zwakheid niet. Labrax heeft aan Plesidippus een meisje verkocht, een deel van de koopsom ontvangen en beloofd met haar in een tempel van Venus Plesidippus te zullen ontmoeten, om den koop verder af te sluiten. Hij bedenkt zich echter op een voordeeliger verkoop, gaat met het meisje scheep, lijdt schipbreuk en wordt op dezelfde plaats aan land geworpen, waar de afspraak bepaald was. Daar ziet hem Plesidippus, die hem eerst vergeefs gezocht heeft, en overstelpt hem met verwijten. „Ben ik er dan niet?“ antwoordt onverstoord Labrax.

In hooge mate lachwekkend is ook de tweestrijd, waarin soms de leno verkeert, als de eene ondeugd hem tot iets aandrijft, de andere hem er van terughoudt; wanneer bijv. Dordalus, langen tijd tusschen vrees en winstbejag geslingerd, met angstzweet op het voorhoofd zich eindelijk door zijn zucht naar winst laat meesleepen, om de gewaande Perzische te koopen<sup>2)</sup>.

Komisch is voorts Sannio, als hij een verheven toon aanslaat en van de vrijheid der burgers spreekt<sup>3)</sup>, en Ballio, als hij zich voorstelt, hoe hij eens koning Jason heeten zal<sup>4)</sup>.

Ook een zekeren humor kan men den leno niet onzeggen, al is het geen verheffende. Wanneer Agorastocles Lycus voor het gerecht wil dagen, smeekt deze: opsecro te, Agorastocles, suspendere ut me liceat<sup>5)</sup>.

Maar het meeste succes zal wel ten allen tijde de val van den leno gehad hebben, die bijna zonder uitzondering ten slotte het slachtoffer is. Dat de gehate, maar tegelijk gevreesde<sup>6)</sup> tiran

<sup>1)</sup> Excerpta ex Aristotelis libro apud Anonymum περί κωμῆδίας in cod. Coisl. 120.

<sup>2)</sup> Persa 492 seqq.

<sup>3)</sup> Ad. 183.

<sup>4)</sup> Pseud. 193.

<sup>5)</sup> Poenul. 1342.

<sup>6)</sup> Over het gevoel van machteloosheid tegenover den leno verg. Pseud. 202 seqq.:

huncine hic hominem pati  
colere inuentum Atticam?  
en vs. 205: sed uah!  
nimium stultus, nimium fui  
indoctus: illine audeant  
id facere quibus ut seruiant  
suos amor cogit?



met eigen wapenen wordt overwonnen, dat de bedrieger wordt bedrogen, dat de wreede despoot zich geen meester meer voelt in zijn eigen rijk<sup>1)</sup>, dat moet wel een gevoel van bevrijding hebben gewekt. Aan het leedvermaak paarde zich een zeker besef van zedelijke voldoening, wanneer de speler de toeschouwers tot bijval opriep met de woorden: *periit leno, plaudite*<sup>2)</sup>!

Het type van den leno — hoe ook gewijzigd — is niet uitgestorven, noch in de werkelijkheid, noch op de planken. Tot in het Turksche poppenspel heeft Reich hem als Karagöz<sup>3)</sup> teruggevonden en in Shakespeare's „Pericles, Prince of Tyre“ kon Pander wel Lycus of Sannio heeten, al werken hier voorzeker ook geheel andere invloeden mee.

---

<sup>1)</sup> Hierop schijnt een fragment van Diphilus te wijzen bij Athen. II 55 d.

<sup>2)</sup> Persa 858.

<sup>3)</sup> Reich, der Mimus I 2, 652.